

Městská archeologie v Brně a SHP

PETR HOLUB, VÁCLAV KOLAŘÍK, DAVID MERTA, MAREK PEŠKA
& ANTONÍN ZUBEK

Studium českých, moravských a slezských měst se stalo předmětem více či méně intenzivní mezioborové spolupráce (*Hoffmann 1990; 252–253; 1992, 5; Kuča 1996, 5; Klápště 2002*). Oproti minulosti se studium měst rozšířilo na široké spektrum zahrnující celou bohatou politickou, sociální a kulturní historii, kulturu tzv. každodenního života a v neposlední řadě architekturu a urbanismus. Významnými prameny přispívá archeologie, a to zvláště pro období, kdy se nedostává pramenů historických (např. *Měřinský 1997, 145–158; Procházka 1993, 29–53*). Pomineme-li její nesmělé začátky v období po II. světové válce, rozvíjí se mediévalní archeologie v našich zemích systematicky až v posledních třech desetiletích. Z výše řečeného vyplývá, že i o systematickém archeologickém výzkumu středověkého Brna lze hovořit od 1. poloviny 80. let, od v 90. let 20. století jej můžeme označit jako intenzivní a soustavný.

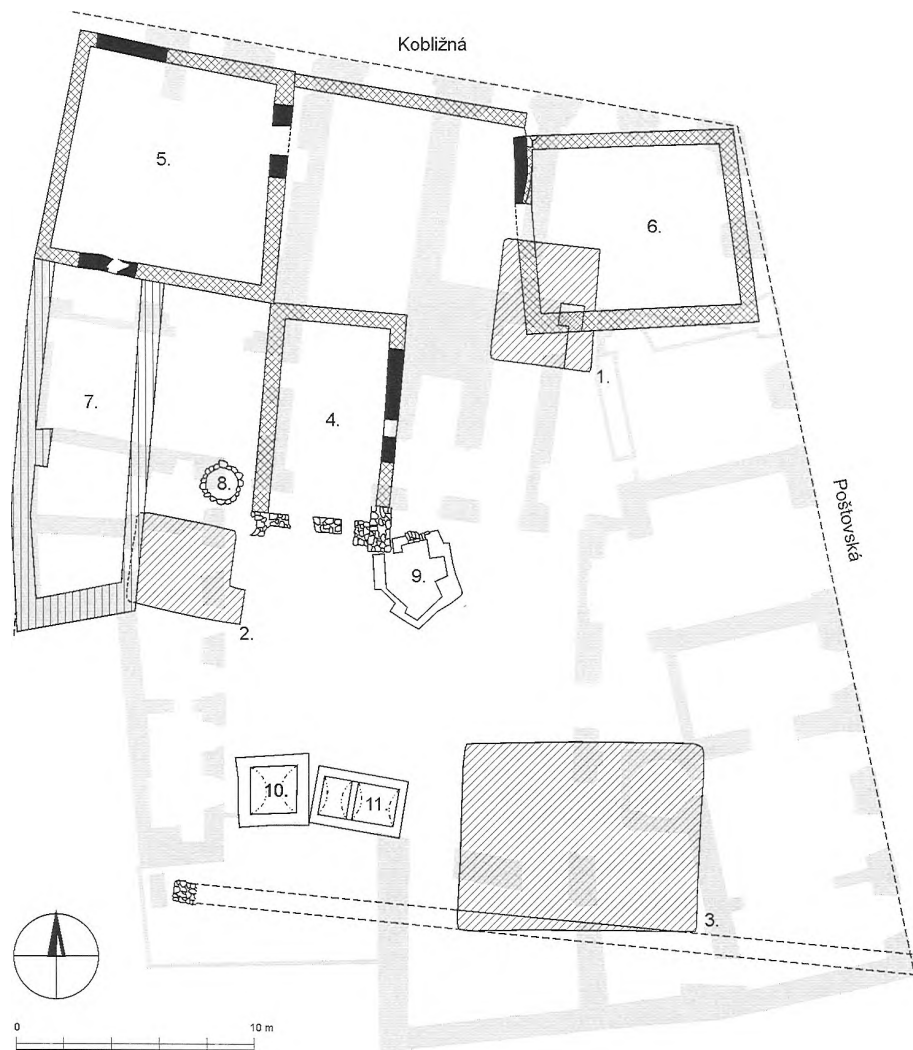
Príspevek si klade za cíl zkratce charakterizovat vývoj brněnské městské archeologie s přihlédnutím k výzkumu architektury a jeho vztahu ke stavebně-historickým průzkumům (dále jen SHP).¹

První impulsy k záchraně archeologických památek, omezenými převážně na historické jádro města, přinesly stavební práce na počátku druhé poloviny 19. stol., kdy bylo na místě středověkých a barokních hradeb vybudováno Koliště (*Zatloukal 1997, 50–57*). První výzkumy zabývající se architekturou se uskutečnily až na přelomu 19./20. století. Jedná se především o archeologický výzkum doprovázející rekonstrukci chrámu sv. Petra a Pavla a rekonstrukci ambitu a kapitulní síně bývalého dominikánského kláštera (*Prokop 1900; Dřímál 1947; Zatloukal 2002, 349–354*).

Jak již bylo řečeno, počátky městské archeologie lze klást do 50. a 60. let minulého století. Terénní výzkumy začínají provádět zaměstnanci odborných institucí – Archeologického ústavu ČSAV, později i Moravského muzea (MM). Mimo jediného rozsáhlejšího plošného archeologického výzkumu kostela sv. Mikuláše na náměstí Svobody² (*Novotný 1965, 64–66; 1966, 77–79; 1967a, 57–59*), byly sledovány pouze náhodně menší zásahy do terénu. Výzkumy se doposud soustředily převážně na vyzvednutí a deskripci zlomků keramiky, případně i jiných předmětů, což bylo také hlavním předmětem teoretického studia.

¹ Autoři se záměrně vyhnuli podrobnějšímu hodnocení stavebně-historického bádání a jeho vývoji, neboť není v jejich možnostech prostudovat veškeré existující, respektive dostupné SHP. Dějiny SHP ostatně nejsou tématem tohoto příspěvku. V textu jsou citovány elaboráty SHP, které mají přímou souvislost s jednotlivými stavbami, jež byly dokumentovány v rámci v textu zmiňovaných záchranných archeologických výzkumů.

² Zde snad poprvé došlo k výzkumu, jenž se snažil o přesnější interpretaci stavby za využití archeologie.

Obr. 1: Analýza vývoje zástavby v prostoru Kobližné 4 – Schrattenbachova paláce (1998).

Od sedmdesátých let 20. století můžeme hovořit o rozmachu záchranných výzkumů v Brně. Terénní výzkumy provádělo především Muzeum města Brna (MuMB), jehož pracovníci prováděli plošné výzkumy na tradičních lokalitách a víceméně nahodile sledovali menší terénní zásahy (Michna 1970, 121–156; 1974, 62–65). Nejrozsáhlejšími akcemi byly odkryvy při kostele Nanebevzetí Panny Marie někdejšího augustiniánského kláštera na Starém Brně a při kostele sv. Jiljí v bývalém benediktinském opatství v Komárově (Staré Brno: Himmelová 1978, 98; 1980, 92; Cejnková 1980, 335–337; Komárov: Cejnková 1977,

66–67; 1978, 81). Předmět bádání byl spatřován především v historických interpretacích jako je následnost jednotlivých fází kostelů, jejich stáří, funkce apod. (viz *Cejnková 1992*, 11–20). V roce 1984 byla publikována studie, jež ve své době znamenala přelomovou interdisciplinární práci, ve které k poznání středověkých dějin města Brna poprvé výrazně přispěla archeologie (*Cejnková – Měřinský – Sulitková 1984*, 250–270; 1984, 25–27; *Měřinský 1988a*, 251–274).³

V 80. letech nastala kvalitativní a kvantitativní změna, na terénních výzkumech se podíleli zejména pracovníci AÚ ČSAV Brno, v menší míře i MuMB, a výjimečně MM. Vlastní počátky soustavného sledování stavební činnosti v historickém jádru lze vztáhnout k roku 1983, kdy započal rozsáhlý záchranný výzkum Archeologického ústavu ČSAV v Brně na ploše částečně asanovaných domů Dominikánská č. 11–19. Výzkum přinesl první ucelenější poznatky o nezděné zástavbě i o problematice hospodaření s odpadem ve středověku a raném novověku v Brně, demolovaná středověká zástavba zůstala bez povšimnutí. Archeologický ústav zůstal garantem záchranné činnosti po dobu dalších deseti let (souhrnně *Procházka 2000*), jeho činnost doplnilo MuMB několika záchrannými výzkumy, z nichž největší se uskutečnily v areálu hradu Špilberk a na dvoře Staré radnice (*Loskotová 1993*; *Flodrová – Loskotová 1995*; *Loskotová – Procházka 1995*; *Cejnková – Loskotová – Plaček 1995*). V letech 1983–1989 nebyla archeologická činnost dostatečně zajištěna finančně ani kapacitně, přesto se dařilo víceméně pokrýt větší stavební akce.⁴ Z nich kromě zmíněné Dominikánské ulice č. 11–19 lze uvést výzkum Kobližné ul. 3 a zejména minoritského kláštera (*Procházka 1989*; 2000, 46–50, 60–63, 65–72). Povětšinou jen okrajově byla sledována problematika zděné zástavby, jejíž dílčí dokumentace probíhala převážně v rámci projektu sanace brněnského podzemí.⁵ V tomto období není ještě pokryta většina akcí. Zlepšení přinesl až rok 1990, kdy bylo v ArÚ ČSAV vybudováno oddělení středověké archeologie a v jeho rámci se pak ustavil tým věnující se záchranné činnosti v historickém jádru města Brna. Z rozsáhlých akcí, které již zahrnovaly i dokumentaci architektury, je nutno připomenout výzkum katedrály sv. Petra a Pavla (*Procházka – Unger 1993*; *Procházka 2000*, 32–37, 72–78) a především plošný odkryv parcely někdejší mincovny na Mečové ulici č. 2 (*Procházka – Himmelová 1995*; *Procházka 2000*, 63). V obou jmenovaných případech již byla dokumentována zcela rovnocenně i architektura bytí odkrytá výzkumem.⁶

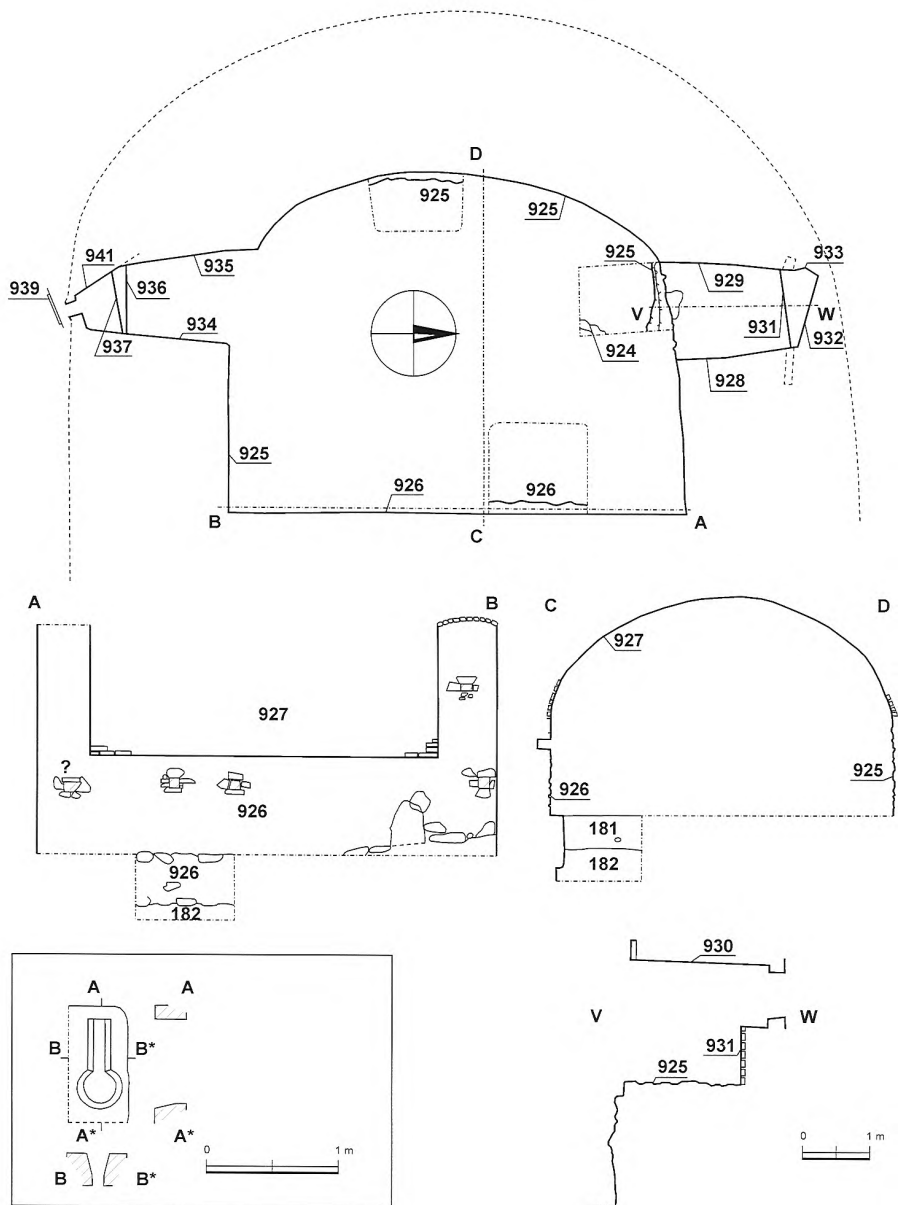
Založením Ústavu archeologické památkové péče v Brně v r. 1993 vznikla již dlouho potřebná instituce, jejíž hlavní náplní se staly záchranné výzkumy. V jejím rámci pokrač-

³ Jednalo se v podstatě o první práci takového rozsahu a záběru od vydání studie V. Richtera Z počátků města Brna v roce 1936 (*Richter 1936*).

⁴ Většinu záchranných výzkumů negativně ovlivnila skutečnost, že probíhaly souběžně se stavbou.

⁵ Vzhledem k tomu, že se výzkumy soustředily na klasické archeologické situace (= zahloubené objekty, odpadní jímky, „kulturní vrstvy“) k dokumentaci zděných staveb docházelo jen nahodile a to většinou v jejich suterénních partiích.

⁶ V případě výzkumu mincovny na Mečové č. 2 bylo v Brně na archeologickém výzkumu poprvé použito fotogrammetrické dokumentace zdív.

Obr. 2: Dokumentace pozdněgotické bašty (2002).

čovala i záchranná činnost na území historického Brna. Stále však přetrvával nedostatek odborných sil k zabezpečení narůstajícího počtu záchranných archeologických akcí v historickém jádru města. Náhodně byly sledovány převážně drobné akce, např. sondážní práce související se sanací brněnského podzemí. Každý rok probíhaly 1–3 plošné objevy a řada menších akcí. Zde lze zmínit zejména sledování stavební činnosti v prostoru návrší Petrov, plošné výzkumy na Josefské ulici č. 8 a 10 (zde ve spolupráci s MuMB; *Procházka 2000*, 57–60), Žerotínově náměstí (ve spolupráci s TMB; *Merta 1996*; *Merta – Merta 2001*) a Františkánské ulici č. 9. Přelomovým se stal výzkum v prostoru domů Starobrněnská č. 2–4, 6, 8, kde byly poprvé správně identifikovány pozůstatky nejstarší zděné měšťanské zástavby z 2. poloviny 13. století, což se stalo významným impulsem k dalšímu sledování vývoje měšťanské zástavby, posléze i k dokumentaci vlastních domů procházejících rekonstrukcemi, v neposlední řadě pak vedlo k přehodnocení starších nálezů (*Merta 2001*).⁷

Na základě zvýšené pozornosti věnované reliktním architektury se jedním z hlavních sledovaných problémů stává vývoj parcelní zástavby ve 13.–14. století. Většinu poznatků, včetně náhledu na problematiku architektury, získané do konce 90. let 20. století archeologickými výzkumy, se pokusil shrnout R. Procházka v syntetické studii „Zrod středověkého města na příkladu Brna“ (*Procházka 2000*). Ve zkratce problematiku nejstarší zděné profánní architektury představili odborné veřejnosti autoři této práce (*Merta – Peška 2002*; *Merta 2001*).

V roce 1997 se z ÚAPP Brno oddělila skupina pracovníků, jejichž hlavním a jediným zájmem byla záchranná, respektive městská archeologie Brna. Vznikla tak brněnská pobočka občanského sdružení Archaia se sídlem v Praze, v současnosti transformovaná v obecně prospěšnou společnost.

Od počátku bylo záměrem mimo jiné i vytvoření koncepce archeologického výzkumu města. Prvořadým úkolem je stále hledání nových metod a směrů v další efektivní ochraně a tzv. „záchraně“ archeologických a architektonických pramenů. Pracovníci společnosti sledují několik odborných cílů v oblasti historického poznání města. Jedná se především o detailní poznání procesu urbanizace, čili cesty od raně středověké přemyslovské aglomerace k vrcholně středověkému právnímu městu. Z řady dílčích témat lze vyzdvihnout zejména sledování vývoje reliéfu povrchu osídleného prostoru, proměn struktury parcelní zástavby s důrazem na vztah zděné a dřevohliněné architektury, jakož i vypracování chronologie hmotné kultury až do novověku.

Od roku 1997, za silící podpory odpovědných institucí (NPÚ pracoviště Brno, ArÚ Brno) a orgánů (OPP MMB), se činnost natolik zintenzívnila, že umožnila ArÚ ČAV Brno s Archaiou uzavřít Garanční smlouvu nad historickým jádrem města a jeho historickými předměstími. Situaci respektuje i Jihomoravská archeologická komise přidělující archeologické akce oprávněným institucím. Tento stav umožnil aby se Brno zařadilo mezi archeologicky nejzkoumanější města střední Evropy (i tak je v současnosti prozkoumáno asi 5–7 % plochy města v hradbách).

⁷ Na jmenovaném výzkumu byly v menší míře dokumentovány i sklepy a parter stojících domů. Bohužel ne zcela důsledně.

Možnosti zkoumání středověké i novověké architektury, a to převážně staveb profánních, ovlivnila značnou měrou velká asanace probíhající na přelomu 19. a 20. století.⁸

Doposud se na území Brna uskutečnilo na 250 archeologických výzkumů, z toho jich na společnost Archaia připadá přibližně 150. Některé z nich se více či méně dotkly dokumentace staveb, potažmo tedy problematiky SHP. Pro názornost následuje výčet nejvýznamnějších akcí, které s touto problematikou souvisely (akce jsou řazeny chronologicky):

- **Náměstí svobody č. 8** (1997 až 1998), proběhl zde výzkum celé parcely domu, kde byly již zcela systematicky dokumentovány sklepy domu, vybrané situace v přízemí a patře. Takto získané informace poměrně zásadním způsobem doplnily stávající SHP (Kováčik 1999, 310–314; Kováčik – Merta – Peška 2001, 36–43; Eliáš 1996).
- **Minoritský klášter** (1998), zde bylo při opravách a úpravách interiéru analyzováno a následně fotogrammetricky dokumentováno zdivo ve východním křídle ambitu, přilehlé prostory byly geodeticky zaměřeny totální stanicí. Dokumentace spojená s analýzou konstrukcí znamenala upřesnění a zjemnění stávajícího SHP (Procházka 1989; 2000, 65–71; Eliáš 1986a, 313–319).
- **Kobližná č. 4 – Schrattenbachův palác** (1998–1999), při celkové rekonstrukci domu se uskutečnil záchranný výzkum v prostorách takřka celé parcely, byly dokumentovány veškeré sklepní prostory, následně byly zaměřeny totální stanicí. Výzkum přinesl nové skutečnosti, které SHP nerozpoznal (Merta – Peška – Procházka – Sadílek, 40–44; Eliáš 1983).
- **Dominikánská č. 11/13** (1999). Dokumentovány byly dosud existující suterénní prostory domu, které procházely rekonstrukcí (Merta – Procházka – Sadílek 1999; Hanák 1983, 60–75).
- **Kobližná č. 10** (1999), při rekonstrukci sklepů domu byly mimo ZAV dokumentovány i všechny konstrukce sklepních prostor (Procházka 2000, 115–116).
- **Augustiniánský klášter** (1999–2001), v průběhu sanace podzemí bloku 50 byly dokumentovány sklepní prostory v bývalém městském příkopu a vodovodní štola (Holub – Kováčik – Merta – Peška – Procházka – Zapletalová – Zůbek 2002, 73–74; Merta – Peška 2003, 97–118).
- **Dominikánská č. 1–3, 5 a 7** (2000), na parcelách příslušných domů se uskutečnil rozsáhlý výzkum při výstavbě Obchodní galerie Velký Špalíček. Mimo vlastní ZAV byly dokumentovány i sklepní prostory a parter vlastních domů. V případě Dominikánské č. 1–3 bylo dokumentováno i patro. Fotografická dokumentace byla provedena ve všech prostorách domů. Výsledky vyhodnocení výrazně doplnily SHP zpracovaný před rekonstrukcí. Z konstrukcí byly odebrány i vzorky dřevěných stavebních prvků pro dendrochronologickou analýzu (Holub – Kováčik – Merta – Peška – Procházka – Zapletalová – Zůbek 2002, 75–84; Eliáš 1998a).

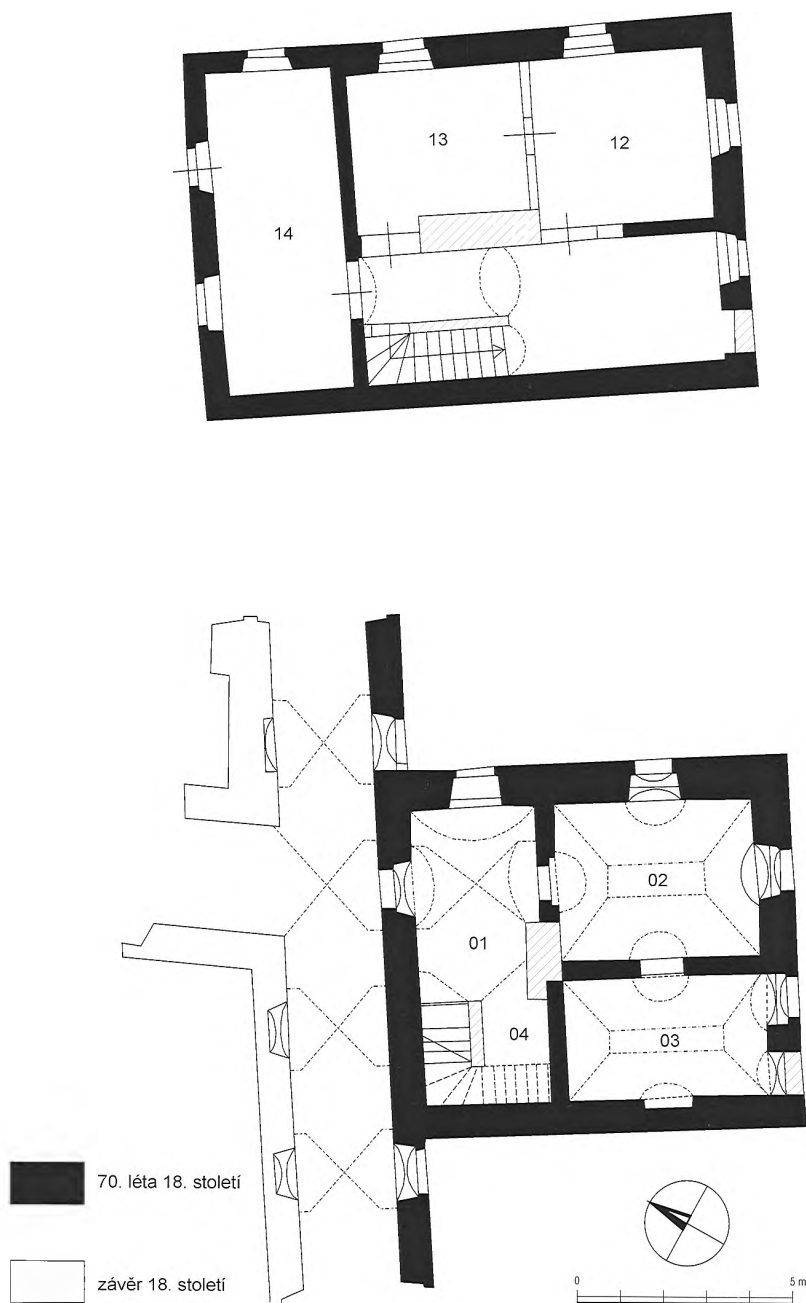
⁸ Zvláštní komise v roce 1880 určila k přestavbě 429 domů z celkového počtu domovního fondu 572, tedy asi 75 % všech. Asanace započala soustavným bořením v roce 1896, do ukončení v roce 1916 bylo zbouráno „našestí“ jen 238 domů (Hálová – Jahodová 1975; 101–102). V této době zároveň nastoupila nová stavební technologie výstavby do stavební jámy zabírající půdorys celé stavby. Až doposud byly domy přestavovány tak, že ještě v 19. století byly bourány pouze nadzemní části staveb, zatímco suterénní prostory zůstaly zachovány. V takto přestavovaných objektech lze alespoň omezeně postihnout stavební vývoj od vrcholného středověku (první zděné fáze domu) až po současnost. Zároveň byl z převážné části zničen i doprovodný archeologický terén.

- **Kartuziánský klášter, kostel Nejsvětější trojice** (2000), ZAV proběhl v jižní místnosti při lodí, dokumentována byla i zdíva místnosti, výzkum doplnil stávající SHP (Merta – Kováčik – Peška – Procházka – Sadílek 2001, 84–85; Bukovský 1970).
- **Kostel sv. Mikuláše** (2000), v rámci sanace bloku 48 se uskutečnil výzkum bývalého kostela sv. Mikuláše na Náměstí svobody. Kostel byl zaměřen a stavebně analyzován (Novotný 1965, 64–66; 1966, 77–79; 1967a, 57–59; Merta – Kováčik – Peška – Procházka – Sadílek 2001, 93–99; Merta – Peška – Sadílek – Urbánková 2002, 107–132).
- **Mečová č. 4** (2000 až 2003), v důsledku rekonstrukce a přestavby domu proběhl ZAV, v návaznosti na něj byly dokumentovány i prostory suterénu, parteru a patra. Dokumentovány byly zdi, odkryté konstrukce, odebrány byly vzorky na dendrochronologickou analýzu. Výsledky výzkumu zásadně doplňují SHP zpracované před rekonstrukcí. Byly také získány doplňující informace k sousedním domům Mečová č. 2 a 6 (Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zapletalová – Zůbek v tisku; Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zůbek v tisku; Eliáš 1997).
- **Náměstí svobody č. 17 – dům pánů z Lipé** (2001), při probíhající celkové rekonstrukci domu se uskutečnil ZAV v prostorách celé parcely. V rámci výzkumu byly dokumentovány suterénní prostory domu. Vyhodnocení znamenalo značné doplnění SHP, zvláště pro nejstarší období. Mimo jiné byl odkryt relikt středověkého jádra sousedního domu (Holub – Kováčik – Merta – Peška – Procházka – Zapletalová – Zůbek 2002, 88–91, Borský – Černoušková 2000).
- **Františkánská č. 9** (1994 a 2001), již v minulosti na části parcely proběhl ZAV, v rámci kterého byla dokumentována gotická část přízemí domu, v roce 2000 byly před konečným zbouráním torza domu dokumentovány další, ještě stojící konstrukce. Výsledek doplnil informace k nejstarším dějinám stavby (Merta – Kováčik – Peška – Procházka – Sadílek 2002, 99–102; Eliáš 1986b).
- **Mečová č. 8 – Wutzelhoferův dům** (2001 a 2003), ZAV se uskutečnil při celkové rekonstrukci domu. Následovala dokumentace suterénu parteru i ostatních pater domu. Dokumentovány byly zdi, odkryté konstrukce, odebrány byly vzorky na dendrochronologickou analýzu. Výsledky výzkumu zásadně doplňují SHP zpracované před rekonstrukcí. Získány byly i doplňující informace k sousedním domům Mečová č. 6 a 10. (Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zapletalová – Zůbek v tisku; Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zůbek v tisku; Eliáš 2001; Samek 1994, 147).
- **Petrov č. 3** (2001 až 2002), při celkové rekonstrukci domu se uskutečnil drobný ZAV, na který následně navázala dokumentace parteru a suterénu domu, kresebně byly dokumentovány všechny zdi v těchto prostorách. Starší SHP v podstatě nepostihlo nejstarší vývoj stavby, který objasnil až výzkum (Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zapletalová – Zůbek v tisku; Ambroz 1997).
- **Sklep domu cisterciáků ze Starého Brna** (2001–2002), v průběhu sanace bloku 20 byl odkryt suterén sklepa na Dominikánském náměstí. Historická zdíva byla fotogrammetricky dokumentována, stavba byla zaměřena totální stanicí, následně byl vytvořen trojrozměrný drátěný model (Holub – Merta – Peška – Zůbek 2003).
- **Dominikánský klášter** (2002), za rekonstrukce a sanace zdí v prostorách bývalého dominikánského kláštera a nádvoří Nové radnice proběhl ZAV. Mimo plošných situací v kapitulní síni a severní části ambitu byla dokumentována všechna zdíva po odstranění omítek. Většina zdí byla zkreslena a fotogrammetricky dokumentována. Analýza proběhla ve spolupráci s PhDr. L. J. Konečným, její výsledky podstatně doplnily

zvláště nejstarší stavebí historii kláštera (*Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zapletalová – Zůbek v tisku; Ambroz – Kroupa 1990*).

- **Dominikánská č. 9 – dům pánů z Kunštátu** (2002), na takřka celé zastavěné ploše domu a částečně i ve dvoře se uskutečnil ZAV. Dokumentována byla obnažená zdva sklepů, parteru i patra a veškeré zásahy do konstrukcí. Odebrány byly i vzorky pro dendrochronologickou analýzu. Vyhodnocení výsledků a analýza vývoje půdorysu domu přináší poněkud jiný obraz než stávající SHP (*Holub – Merta – Peška – Zůbek 2002; Eliáš 2002*).
- **Kartuziánský klášter** (2002 a 2003), Při rekonstrukci tří klauzur a přilehlé chodby proběhl ZAV, zároveň byla dokumentována obnažená zdva parteru a patra. Odebrány byly vzorky pro dendrochronologickou analýzu. Výsledky poměrně zásadně doplnily stávající SHP (*Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zapletalová – Zůbek v tisku; Bukovský 1970*).
- **Špilberk–jihozápadní bastion** (2002). Jako subdodávka pro MuMB se uskutečnila dokumentace odkrytých konstrukcí a substrukcí při probíhající rekonstrukci stavby. Byla provedena dokumentace a fotogrammetrie vybraných detailů (*Holub – Kolařík – Merta – Peška – Zapletalová – Zůbek v tisku*).
- **Kostel Nanebevzetí Panny Marie (jezuitský klášter)** (2002), při průzkumu v průběhu sanace podzemí bloku 39a byl severně presbytáře odkryt relikt sklepních prostor, situace byly dokumentovány dle běžné metodiky společnosti. Sklepy byly následně zaměřeny totální stanicí a byl vyhotoven trojrozměrný model (*Merta – Zůbek 2003b*).
- **Zelný trh č. 3 – Reduta** (2002 až 2003), výzkum se uskutečnil v rámci celkové rekonstrukce objektu, mimo nově objevených substrukcí staveb ve dvoře byly dokumentovány prostory sklepů. Výzkum zvláště pro nejstarší období významnou měrou doplnil stávající SHP (*Peška – Zapletalová 2003; Hanák 1990a; Eliáš 1998b*).
- **Petrov č. 2** (2002 až 2003), v průběhu obnovování inženýrských sítí a rehabilitace dvorku domu byl proveden ZAV, zároveň byla provedena fotogrammetrie gotické cihlové zdi s cimbuřím (*Holub – Kolařík 2003*).
- **Weisspulverthurm** (2003), v průběhu sanace podzemí bloku 44b byl na ulici Solniční dokumentován suterénní prostor bývalé prašné bašty (*Merta – Zůbek 2003a*).
- **Zelný trh č. 17** (2003) při sanaci podzemí bloku Zelný trh byl dokumentován středověký komplex sklepů dnes již neexistujících sklepů (*Kolařík – Merta – Peška – Zůbek 2003; Hanák 1990b*).
- **Panská č. 6–8** (2003), ve dvoře domu a přilehlých sklepních prostorech se uskutečnil ZAV, který odkryl poměrně rozsáhlé relikt středověké zástavby. Relikt stavby ve dvoře byl pracovníky firmy Geodis naskenován 3D scannerem. Zdi byly dokumentovány dle běžné metodiky společnosti Archaia Brno o.p.s. (*Holub – Kolařík – Merta – Zůbek*).

Jedná se o činnost, která většinou není zadána objednatelem záchranných archeologických výzkumů, ale je v rámci výzkumů prováděna. Rozsáhlé rekonstrukce historických objektů v centru města, v průběhu nichž probíhají i archeologické výzkumy, poskytují řadu nenahraditelných poznatků o vývoji historické zástavby. Přestože ve většině případů je

Obr. 3: Stavební analýza klauzury L v jižní frontě velkého ambitu kartuziánského kláštera v Brně Králově poli (2002).

zástavba dokumentována formou stavebně–historických průzkumů, pouze společně s archeologickými prameny mohou tyto poznatky podat ucelený obraz vývoje jednotlivých městských parcel. Vlastní stavebně–historický průzkum se většinou provádí před přestavbou objektu pro potřeby projektanta. Pouze v ojedinělých případech zhotovitelé SHP doplňují v průběhu vlastní rekonstrukce. Některá SHP mají spíše formu pasportů,⁹ takže hrozí nebezpečí, že v projektové přípravě mohou vážně ohrozit rekonstruovanou stavbu. Ve všech případech, kde byly v průběhu ZAV dokumentovány stavby, se prokázala skutečnost, že při realizaci stavby se zpravidla objeví zcela nové situace, které dosud získané poznatky o stavebním vývoji jednotlivých domů upřesní, v některých případech i zcela zásadně pozmění.

Obr. 4: Dokumentace odkrytého sklepa 3D skenerem firmy GEODIS v prostoru Pánské 6–8 (2003).

Další problém představují nejrůznější zásahy do konstrukcí i interiérů budov. Až dokumentace během rekonstrukcí či přestavb tedy nahrazuje hloubkové SHP a to až v momentě, kdy většinou nelze měnit projekt. Jedná se tedy většinou o dokumentaci situací, které nevratně mizí. Jak je patrné z předcházejícího seznamu naše společnost ve vztahu k dokumentaci staveb procházela a prochází pochopitelným vývojem. Na počátku jsme se při uskutečňování záchranných archeologických výzkumů zaměřovali na dokumentaci archeologických situací a reliktů staveb dokumentovali pouze v případě, že byly odkryty

⁹ Shromáždění archivních pramenů písemných a plánových většinou nedostačuje k vytvoření zodpovědného SHP.

vlastním výzkumem. Velice brzy jsme ale pochopili, že pokud bychom chtěli postihnout vývoj celé parcely a ne studovat pouze hmotnou kulturu a hospodářské zázemí, nezbyvá nic jiného než začít s dokumentací vlastních staveb. Zpočátku jsme také začínali po vzoru dostupných SHP se základní analýzou půdorysného vývoje příslušné stavby. V posledních třech letech jsme pak začali domy dokumentovat systematicky.¹⁰ Bylo to vyvoláno právě konfrontací výsledků archeologických výzkumů s výzkumy stavebně-historickými.

Při dokumentaci staveb je používána běžná metodika společnosti Archaia Brno. Všechny situace jsou dokumentovány písemně, kresebně, fotograficky, pořizovány jsou i videozáznamy. Pro písemný zápis získaných informací je používána tzv. stratigrafická metoda a to ve formě určené dokumentačními normami platnými ve společnosti Archaia Brno o.p.s.. To znamená, že pro každou stratigrafickou jednotku je v terénu vypsán příslušný formulář. Informace byly následně zapsány do databázové aplikace „Stratum“ v prostředí programu Microsoft Access 2000¹¹. Kresebná dokumentace je zhotovována v měřítku 1 : 20, případně 1 : 50. Plány jsou následně zvektorizovány pomocí tabletu a upraveny v prostředí SW Microstation 95. Fotografická dokumentace je prováděna technikou Nikon F65 (objektiv 28–80 mm) a Nikon F80 (objektiv 28–100 mm a 18–35 mm) na materiál Kodak (ISO 200). Fotografická dokumentace je oskenována a zařazena do databáze Fotoarchiv.

V současnosti se jako nejpotřebnější jeví co možná nejdůkladnější a nejobjektivnější dokumentace staveb tak, aby pro budoucí generace zůstala alespoň kvalitní dokumentace již neexistujícího.... Zvláště důležité to je u objektů, které prochází celkovou rekonstrukcí, jež mnohdy bývá nešetná. Zde, kde mizí části historických konstrukcí, je odpovědná a precizní dokumentace zcela nutná. Stejně tak je tomu samozřejmě u těch historických objektů, které podlehnou novostavbám. Právě v tomto případě se nabízí myšlenka, že by bylo nanejvýš důležité prosadit při bourání takovéto stavby záchranný stavebně-archeologický výzkum, který by doplňoval záchranný archeologický výzkum.¹²

Lze předpokládat, že v nejbližší budoucnosti se zdokonalí nejrůznější dokumentační technologie a softwary pro jejich vyhodnocení. V současnosti to je už i pro násince dostupný 3D scanner, který jsme měli možnost sledovat při dokumentaci na Panské č. 6–8. Kromě netušených možností ve vytváření dokumentace dle běžných požadavků¹³ poodelhalil pohled do možností vytvoření alespoň virtuální reality neexistujícího.

Zvláštní kapitolu v rámci dokumentace staveb prováděné společností Archaia Brno tvoří významný projekt, který společnost zaměstnává již třetím rokem. Jedná se o grantový

¹⁰ V tomto směru napomohla účast a kontakty získané na specializovaných konferencích jako je např. DESTA, kde jsme měli možnost konfrontovat naše zkušenosti s příslušnými odborníky zabývajícími se problematikou staveb.

¹¹ Čísla stratigrafických jednotek (s.j.) 100–299 označují výplně (zásypy) a uloženiny (vrstvy), 500–599 výkopy (jámy) a 900 až 999 zdi.

¹² Záchranný stavebně-historický výzkum by byl založen na obdobných pravidlech jako ZAV, byl by jej povinen ze zákona strpět a zaplatit každý investor realizující se v jakékoli kulturní památce nebo historickém objektu.

¹³ Umožňuje vytvářet půdorysy, nejrůznější řezy vodorovné i vertikální, axonometrické pohledy, fotogrammetrie, získání obrovského množství dat zpracovatelných jak v současnosti, tak i v budoucnosti apod.

projekt „Středověký měšťanský dům v Brně“, jehož řešitelem je PhDr. R. Procházka CSc. Grant byl inspirován objevením se doposud opomíjeného, respektive nerozpoznaného horizontu nejstarší zděné měšťanské architektury. Zadání tříletého grantového úkolu si vzalo za cíl vytvořit konvolut obsahující co možná nejrozsáhlejší informace o stávajících středověkých domech v Brně, jejich reliktech obsažených v mladších stavbách i objevených při archeologických výzkumech.¹⁴ V průběhu zpracování grantu se ukázalo, že těchto staveb je mnohem více a ve větším rozsahu, než bylo předpokládáno. Výsledky zpracované do předpokládané podoby katalogu by pak měly být solidním podkladem pro orientaci ve středověké profánní zástavbě Brna. V průběhu terénní dokumentace bylo navštíveno a dokumentováno více než 90 historických staveb. I zde došlo ve většině případů k novým, závažným zjištěním, která výrazně doplnila historii jednotlivých staveb.¹⁵

Výzkumy staveb ve spojení s výsledky záchranných archeologických výzkumů přináší jedinečný, poměrně ucelený celek informací k urbanistickému a architektonickému vývoji jednotlivých parcel, někde dokonce i celých domovních bloků od založení města po současnost.

Jak vyplývá z výše řečeného, brněnská městská archeologie tedy v současnosti směřuje ke spojení tradičních záchranných archeologických výzkumů se stavebně-historickými průzkumy, respektive výzkumy staveb. Vzniká tak nová disciplína, kterou lze nejuvěstičněji nazvat jako záchranný stavebně archeologický výzkum (viz *Bauforschung*, *Stadtforschung*, *Stadtarchaeologie*).

Literatura a prameny

Ambroz, M. 1997: Petrov č. 3 a 4. Stavebně historický průzkum, nepubl. rkp.

Ambroz, M. – Kroupa, P. 1990: Stavebně-historický průzkum Nové radnice, nepubl. rkp. Uložený v archivu MuMB.

Borský, P. – Černoušková, D. 2000: Dům pánů z Lipé – Schwanzův palác na nám. Svobody č. 17 v Brně, Stavebněhistorický průzkum, nepubl. rkp.

Bukovský, J. 1970: Královopolské kartouze, zpráva výzkumného úkolu.

Cejnková, D. 1977: Raně středověký výzkum v Brně-Komárově (okr. Brno-město), Přehled výzkumů 1975, 66–67.

– 1978: Pokračování výzkumu kláštera Na luhu v Brně-Komárově (okr. Brno-město), Přehled výzkumů 1976, 81.

– 1992: Archeologický výzkum ve Starobrněnském klášteře, *Forum brunense* 1992, 11–20.

Cejnková, D. – Loskotová, I. – Plaček, M. 1995: Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku, Brno v minulosti a dnes 13, 150–160.

¹⁴ Byla shledána veškerá literatura historická, uměnovědná, archeologická, zpracovány archivní prameny ke většině domů, shromážděny historické i současné plány, je vektorizována veškerá plánová dokumentace, písemná dokumentace byla přepsána do databáze. Shromážděn byl i veškerý ikonografický materiál (veduty, dobové fotografie), oskenována v terénu získaná fotografická dokumentace. Shromážděny byly i nálezové zprávy a terénní dokumentace z archeologických výzkumů, elaboráty stavebně-historických průzkumů, pasporty atd. Byly analyzovány vývojové půdorysy jednotlivých staveb. Některé vybrané objekty byly znovu zaměřeny...

¹⁵ Jsme si vědomi, že dokončením grantu bude toto téma uzavřeno. Naopak, už teď vyvstávají nové otázky, na které bude třeba hledat odpovědi a úkoly vyvolávající nová řešení.

- Cejnková, D. – Měřinský, Z. – Sulitková, L. 1984:* K problematice počátků města Brna, *Československý časopis historický* 32, 250–270.
- Dřímál, J. 1947:* Zemský dům v Brně.
- Eliáš, J. O. 1983:* Schrattenbachův palác, stavebně historický průzkum.
- 1986a: Minoritský klášter v Brně (stavebně historický průzkum), *Archaeologia historica* 11, 313–319.
 - 1986b: Brno, Františkánská č. 9. Stavebně historický průzkum, nepubl. rkp.
 - 1997: Mečová ul. č. 4, stavebně historický průzkum, nepubl. rkp.
 - 1996: Brno, Náměstí svobody č. 8, stavebně historický průzkum, nepubl. rkp.
 - 1998a: Dominikánská 1, 3, 5 a 7, stavebně historický průzkum, nepubl. rkp.
 - 1998b: Brno, divadlo Reduta, stavebně historický průzkum.
 - 2001: Mečová ul. č. 8; stavebně historický průzkum, nepubl. rkp.
 - 2002: Dům pánů z Kunštátu v Brně, *Dějiny staveb* 2001, 34–41.
- Flodrová, M. – Loskotová, I. 1995:* Výrobky brněnských řemeslníků 14. století, *Archaeologia historica* 20, 551–561.
- Hálová-Jahodová, C. 1975:* Brno, dílo přírody, člověka a dějin, 101–102.
- Hanák, L. 1983:* Brno, historické jádro, stavebně historický průzkum, blok 18, 60–75.
- 1990a: Brno, historické jádro, stavebně historický průzkum, blok 4 – Reduta.
 - 1990b: Brno, historické jádro, díl 4, stavební vývoj, 232–233.
- Himmelová, Z. 1978:* Výzkum v areálu starobrněnského kláštera, *Přehled výzkumů* 1976, 92–93.
- 1980: Pokračování středověkého výzkumu v areálu starobrněnského kláštera, *Přehled výzkumů* 1977, 98.
- Holub, P. – Kolařík, V. 2003:* Brno, Petrov – kanalizace, nálezová zpráva č. j. 48/2003 uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zůbek, A. v tisku:* Stavební vývoj západní strany ulice Mečová v Brně ve středověku a novověku.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zůbek, A. v tisku:* Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002, *Přehled výzkumů* 44 (2002).
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Zůbek, A. 2003:* Brno, Panská 6, 8 a 10, Terénní dokumentace záchranného archeologického výzkumu uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.
- Holub, P. – Kováček, P. – Merta, D. – Peška, M. – Procházka, R. – Zapletalová, D. – Zůbek, A. 2002:* Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002, *Přehled výzkumů* 43 (2001), 71–114.
- Holub, P. – Merta, D. – Peška, M. – Zůbek, A. 2002:* Brno, Dominikánská 9 – dům pánů z Kunštátu, Terénní dokumentace ze záchranného archeologického výzkumu uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.
- Holub, P. – Merta, D. – Peška, M. – Zůbek, A. 2003:* Sanace brněnského podzemí – blok 20 (havárie), nález. zpráva č.j. 18/02 uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.

- Klápště, J. 2002:* Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226), *Mediaevalia archaeologica* 4.
- Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zůbek, A. 2003:* Brno, sanace podzemí – blok Zelný trh, terénní dokumentace uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.
- Kováčik, P. 1999:* Náměstí svobody 8, Brno (okr. Brno-město), parc. č. 130. Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 310–314.
- Kováčik, P. – Merta, D. – Peška, M. 2001:* Archeologický výzkum na Nám. Svobody č. 8, Zprávy státního památkového ústavu v Brně 5/2001, 36–43.
- Loskotová, I. 1993:* Než vznikla Stará radnice, *Forum brunense* 1993, 207–215.
- Loskotová, I. – Procházka, R. 1995:* Brněnské zemnice (příspěvek k vývoji městské zástavby ve 13. století), *Brno v minulosti a dnes* 13, 112–149.
- Merta, J. 1996:* Středověká cihlářská pec z Brna – předběžná zpráva, *Archeologia technica* 10.
- 2001: Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, *Průzkumy památek* 8/2, 41–60.
- Merta, D. – Merta, J. 2001:* Středověká cihelna v Brně „Na leči“, *Archaeologia historica* 26/01, 221–226.
- Merta, D. – Peška, M. 2002:* K počátkům měšťanské zděné architektury v Brně, *Dějiny staveb* 2001, 110–114.
- Merta, D. – Kováčik, P. – Peška, M. – Procházka, R. – Sadílek, J. 2001:* Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002, *Přehled výzkumů* 44 (2000), 75–107.
- Merta, D. – Peška, M. 2003:* Několik poznámek k architektonickému vývoji bývalého kláštera augustiniánů v Brně a jeho nejbližší okolí, *Brno v minulosti a dnes* 16, 97–118.
- Merta, D. – Peška, M. – Procházka, R. – Sadílek, J.: 2002:* Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 1999, *Přehled výzkumů* 44 (2002), 40–44.
- Merta, D. – Peška, M. – Sadílek, J. – Urbánková, K. 2002:* Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu v Brně, *Brno v minulosti a dnes* 15, 107–132.
- Merta, D. – Procházka, R. – Sadílek, J. 1999:* Brno, Dominikánská 11/13, stavebněhistorický průzkum, archiv Archaia Brno o.p.s. č.j. 13/99.
- Merta, D. – Zůbek, A. 2003a:* Sanace brněnského podzemí – blok 44a, nálezová zpráva č. j. 10/2003 uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.
- Merta, D. – Zůbek, A. 2003b:* Sanace brněnského podzemí – blok 39a, nálezová zpráva č. j. 12/2003 uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.
- Měřinský, Z. 1988:* K vývoji osídlení brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243, *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia* 28–30. októbra 1986, 251–274.
- 1997: Od připojení Moravy v rámci českého státu do válek husitských, *Moravskobudějovicko, Jemnicko. Vlastivěda Moravská, místopis*, 151–239.
- Michna, P. 1970:* Ein Massenfund mittelalterlicher Keramik aus Brünn, *Dvořák – Gasse, Časopis Moravského muzea – vědy společenské* 55, 121–156.
- 1974: Objev středověké studny v Brně, *Archeologické rozhledy* 25, 62–65.

- Novotný, B. 1965:* Záchranný zjišťovací výzkum části základů kostela sv. Mikuláše v Brně na náměstí Svobody, Přehled výzkumů 1964, 64–66.
- *1966:* Záchranný výzkum základů a okolí kostela sv. Mikuláše v Brně, Přehled výzkumů 1965, 77–79.
- *1967:* Výzkum zaniklého kostela sv. Mikuláše na náměstí svobody v Brně, Přehled výzkumů 1966, 57–59.
- Peška, M. – Zapletalová, D. 2003:* Zelný trh č. 3 – Reduta, terénní dokumentace záchraného archeologického výzkumu uložena v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s.
- Procházka, R. 1989:* Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna, *Archaeologia historica* 13, 131–140.
- *1993:* Archeologie k počátkům středověkého města Brna, *Brno v minulosti a dnes* 11, 29–53.
- *2000:* Zrod středověkého města na příkladu Brna, *Mediaevalia Archaeologica* 2, 7–158.
- Procházka, R. – Himmelová, Z. 1995:* Příspěvek k vývoji středověké zástavby tzv. Velkého špalíčku v Brně, *Archaeologia historica* 20, 233–245.
- Procházka, R. – Unger, J. 1993:* Počátky katedrály sv. Petra a Pavla ve světle archeologických výzkumů, *Brno v minulosti a dnes* 13, 90–111.
- Prokop, A. 1900:* Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung IV.
- Richter, V.:* Z počátků města Brna, *Časopis Matice moravské* 60, 257–314.
- Samek, B. 1994:* Umělecké památky Moravy a Slezska, I. svazek A–I, 147.
- Zatloukal, P. 1997:* Brněnská okružní třída.
- *2002:* Příběhy z dlouhého století, architektura z let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku.